

CANVI EN LES FORMES DE PODER A LES VALLS D'ÀNEU I DE CARDÓS, 1770-1855

Jordi Ribera Llonc

Resum

Aquest estudi busca l'origen del canvi de mentalitat portat a terme a les valls d'Àneu i de Cardós en el període 1750-1820, quan propietaris relativament grans de ramats i terres miraren d'acabar amb el sistema comunitari aconseguint el tancament de terres, procés que culminaria amb la venda dels comunals a mans dels mateixos governants dels ajuntaments que les impulsaven. La privatització oficial per part del govern espanyol (desamortització de 1855) de béns comunals i de l'església només fou la corroboració d'un llarg procés començat feia temps als Pirineus.

Paraules clau: comunals, vedats, ramaders.

Abstract

That study seeks in the great change of mentality in the rural mountain Àneu and Cardós Valleys, that became during the period 1750-1820, when individual relatively great cattle and land proprietors started a big push to make enclosures on their lands, trying to be autonomous and finishing with the traditional communitarian way, that was going to be definitely beheaded with communitarian land sealing in the hands of those who governed the valley councils and bought. The final and official sealing and privatization (desamortizations, 1855) of communitarian land and church properties from the Spanish government was only the corroboration of a process long ago started in the Pyrenees.

Keywords: communitary land, enclosures, cattle proprietors.

Marc de l'estudi

Aquest modest treball és una reflexió entorn del canvi de poder que s'operà a les valls d'Àneu i per extensió a la de Cardós, en el tombant del segle XVIII i començament del XIX. L'explicació de tot el procés es troba en la història d'Esterrí i de les valls d'Àneu.¹

Des d'aquestes línies m'agradaria poder aportar nous referents respecte del procés de canvi d'una economia de subsistència amb formes comunalistes a una de més orientada al mercat, que podríem anomenar de capitalisme agrari individualista i que tingué profundes repercussions en la detenció del poder a nivell local, o sigui municipal, canvis complementats i afavorits per la reforma eclesiàstica, la legislació liberal i les desamortitzacions.

Les fonts que permeten estudiar aquests canvis provenen, per una banda, dels processos procedents de la Batllia General de Catalunya, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Hi ha tres expedients que recullen la conflictivitat entre els grans ramaders de les valls d'Àneu que volien vedar les seves terres sense indemnitzar les universitats i els administradors de les valls d'Àneu, que representaven aquestes universitats i la major part de la població aneuenca, la qual volia preservar els comunals en terres privades.

D'altra banda, a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà hi ha la documentació dels notaris d'Esterrí d'Àneu, que ens aporta dades sobre vendes de comunals en tots els pobles de les valls des de 1740 fins a 1816. Una tercera font important són els llibres parroquials, principalment els de comptes, que es conserven a l'Arxiu Diocesà d'Urgell, i que informen de les terres de l'església a cada poble, el seu arrendament i rendiments. A l'Arxiu Provincial de Lleida hi he trobat notícies sobre les desamortitzacions.

Reflexions entorn del canvi en el poder municipal

Progrés de la ramaderia comercial

El canvi de mentalitat es produí primer a nivell socioeconòmic i esdevingué una força important en la vida de les comunitats de les valls d'Àneu i de Cardós vers el darrer terç del segle XVIII. En les ordinacions municipals d'Esterrí d'Àneu del 1751 hi ha referències a l'agricultura que no apareixien el 1627, consistents en la necessitat de protegir els cultius dels ramats i en imposar límits a l'expansió dels cultius en boïgues, senyal que el creixement demogràfic estava posant el sistema agrícola, i de retruc el ramader, al límit.² Però la principal activitat econòmica era la ramaderia, tal com diversos testimonis afirmen:

La cría y manutención de ganado mayor y menor es el único comercio y sufragio con que fuera del pan pueden hacer dineros para los demás alimentos los moradores de dicho valle, que no permite hacer otro lo retirado de estos montes y posituras e inclemencias del terreno, ni abunda tanto de trigo que se coja más de lo que necesitan para sus alimentos [...] las hiervas y ganado son en este pahís lo que en otros son olivares, viñas y crecidas cosechas de trigos, que

Atiant les bèsties a Esterri d'Àneu. (Fotografia: Jaume Ribera Llonc, 1923)

aun la de este género es en este pahís tan escasa que no pocos años falta para la manutención de la valle [...] qui no té bestiar ha de fer de bèstia. [...] todos los días se experimenta de la lamentable pobreza con que viven y pasan los que no tienen, o muy poco, ganado [...].³

Les ordinations municipals determinaven un nombre màxim de caps de bestiar per a cada casa. A mitjan segle aquesta limitació començà a veure's superada per uns pocs ramaders que canviaren la seva estratègia productiva. Fins aleshores cadascú tenia el ramat que podia i el feia pasturar en les pastures comunals. D'aquestes, n'hi havia de dos tipus, les que eren propietat del comú, que podien estar en copropietat amb altres pobles (les de la Bonaigua eren de Son, Sorpe, València i Esterri d'Àneu) o bé es podien arrendar a ramats d'altres pobles (en aquest cas els ramats del poble propietari no hi podien entrar fins que acabés l'arrendament). També hi havia emprius, o sigui drets d'ús en comunals d'altres pobles per a recursos específics (Esterri podia llenyar al Gerdar de Sorpe, i Jou pasturar al bosc de Rose d'Esterri), o per a períodes determinats. Gairebé tots els pobles tenien emprius amb els pobles veïns.

Aquests comunals eren propietat del comú de veïns de cada poble o universitat, però hi havia un segon tipus de comunals que pertanyien a tots els habitants de les valls d'Àneu i que eren a les terres de cultiu i prats particulars: eren les segones herbes o redall, i el rostoll de després de la collita. El seu propietari havia de deixar entrar a les propietats tots els veïns de les valls, fossin o no del seu poble, mentre fossin aneuencs, i el mateix es practicava a les veïnes valls de Cardós, Farrera, al llarg de la Noguera Pallaresa i a la vall Fosca, vall d'Aran i Alta Ribagorça:

El testigo ha entrevenido y entreviene por varios negocios de ganado y pastos de ellos y otros en los valles de Aneu, de Aran, Buhi, vall Farrera, Ribera o valle de Cardós y Ribera de Pallás [...] y hace buena memoria que en la valle de Aneu se practican y han practicado siempre los vecinos y moradores de sus pueblos los usos y costumbres de la reciproca comunión de pastos por sus ganados mayores y menores [...] y que estos mismos usos y costumbres sin la menor discrepancia se practican en las dichas otras mencionadas valles y riberas [...].⁴

Només aquelles terres que estiguessin vedades, molt rares fins el darrer terç del XVIII, estaven exemptes de la reciprocitat de pastures, i això era així perquè els seus propietaris havien pagat per aixecar-hi tanques, requisit indispensable per tal que el ban fos aplicable tal com exigia la consuetud, com es llegeix en totes les vendes del dret de fer terres i prats de guarda o vedat: «lo dit Anton Sala haja de tenir tancat a tanca de bestiar gros ab paret o barrera lo dit prat» (Estერი, 1750); «dega lo comprador y los seus tenir barrat lo referit prat a tancat de bestiar gros, podent exigir la pena o ban estilat pagar en dit poble» (Dorve, 1815).

El primer gran propietari que intentà acabar amb aquest sistema fou el monestir de Santa Maria d'Àneu. El seu prior, Jaume Soler i Roure, aconseguí el 1752 dels tribunals de la Reial Audiència de Catalunya un ban contra els propietaris d'Estერი que entressin els seus ramats a les seves propietats. El ban s'aplicava als propietaris del ramat encara que el ramat era sempre comunitari, i molt pocs ramaders tenien un ramat amb pastor propi. El ramat comunal es dividia en el de boví, equí, caprí i bestiar de llana amb els respectius pastors que pagava el comú de cada poble. En aquella ocasió s'arribà a judici, però el ban esdevingué paper mullat perquè ni els propietaris d'Estერი ni els d'Escalarre deixaren d'ordenar als pastors comunals que hi portessin el seu bestiar i el prior, ni tan sols amb els ministres de la ronda i la duana, no ho pogué evitar.⁵

El precedent de Santa Maria d'Àneu aviat fou seguit per altres grans propietaris de les valls d'Àneu i de Cardós que intentaven canviar la consuetud de les pastures comunals. La raó era que devien practicar un tipus de ramaderia a l'engròs, especialment amb el ramat oví, però també amb el bestiar gros, amb un alt moviment de compra-venda que assenyala envers el que serà la pràctica dels grans ramaders en el segle XIX, la compra de bestiar a inicis

d'estiu per vendre'l engreixat a la tardor, evitant d'aquesta manera l'estabulació hivernal i aprofitant les pastures comunals, tant les d'alçada com les situades en terres privades i que ells volien tancar. És el cas de Francesc Especier de Son i Tomàs Gualter d'Estერი, els més grans ramaders a Àneu:

[...] son los que de algunos años a esta parte y al presente están más acaudalados y siguen crecidísimos ramos de comercio en toda especie de ganados mayores y menores, más que ningún otro de todos los vecinos del valle de Àneu, pues tienen en sus compras y vendas tal fuerte negocio que ninguno de dicha valle se les puede comparar de mucho, y con ello usando y valiéndose siempre de la servidumbre y recíproca comunión de pastos en las tierras de sus convecinos han aumentado su fortuna tanto que de muy pobres los ha visto el testigo, en el día son y se reputan los más ricos y apotentados de toda la dicha valle [...].

Aquests ramaders, originalment no tenien grans patrimonis immobles però acumularen força capital i aviat estigueren en condicions de comprar grans finques amb les quals alimentaven els seus ramats. Aconseguint que fossin vedades sense pagar als respectius comuns o universitats feien un negoci rodó, atès que deixaven de pagar el quart o terç més del seu valor amb què automàticament augmentarien pel sol fet de ser vedades. Era el cas de la borda de Visa amb els seus prats, terres i boscos, comprada per 4.000 lliures, que passava a valer-ne 6.000 un cop vedada.

Altres ramaders i propietaris decidiren continuar la veta que havia obert el monestir. Tomàs Gualter pledejà amb diversos pobles de les valls tot intentant imposar un ban als bestiaris que entressin a la seva borda de Visa, ja des de 1760. El desembre de 1770 es reuniren 33 propietaris de 13 pobles aneuencs al monestir de Santa Maria per, juntament amb el prior del monestir, iniciar el procés que havia de portar a l'enfrontament entre les cases de les valls. La pretensió era tancar totes les propietats, fet que hauria suposat un canvi sense precedents en el paisatge aneuenc. Però la petició, que fou presentada a la Junta de la vall d'Àneu o antic Bon Consell, que reunia els caps de casa, fou refusada, perquè la major part dels ramaders tenien poc ramat i practicaven la tradicional recria, consistent a estabular els ramats a l'hivern i vendre a l'estiu o a la tardor, ja engreixades, les noves cries del ramat.

Resistència a la privatització dels comunals

Les antigues institucions de les valls d'Àneu, Braços de Cort i Bon Consell de les valls d'Àneu, havien estat buidades de competències arran del Decret de Nova Planta. Els nous administradors de les valls, que eren quatre, un per terçó (hi havia quatre terçons que aplegaven tots els pobles d'Àneu), s'encarregaven d'administrar els pagaments de deutes i de

buscar procuradors o advocats en causes que afectessin el conjunt de les valls. L'afer del vedament de terres entrava, doncs, en les seves competències, i tot seguit procediren a defensar la causa dels comunals.

Les valls d'Àneu es dividiren entre els vedatistes, que tant podien ser grans propietaris ramaders i de terres com cases modestes que temien represàlies dins de cada poble, i els comunalistes, que eren la majoria, i que defensaven un sistema tradicional de ramaderia de subsistència en el qual cadascú podia tenir una certa quantitat de ramat, tingués o no terres (els conceptes vedatista i comunalista no són esmentats en els processos). Es defensava una concepció comunal del paisatge, de la producció (ramats comuns, pastures compartides) i la solidaritat comunitària. Argumentaven que si els propietaris procedien a tancar terres, la meitat o dues terceres parts de les cases perdrien la capacitat de practicar la ramaderia, d'obtenir guanys en moneda, i per tant caurien en la condició de jornalers, emigrant de les valls per buscar millors condicions de vida.

En el rerefons de la contesa hi havia el fet que aquestes cases passarien a dependre econòmicament de les cases fortes, que serien les que els podrien donar feina, de manera que la pèrdua dels recursos comunitaris comportava la subjecció a un patronatge de tipus caciquista. És així com s'entén la pugna desesperada que les universitats portaren a terme en els tribunals reials contra els grans propietaris, encara que hi havia altres grans propietaris que també defensaven el comunisme, ja fos perquè els convenia, com per entendre que era la forma més ajustada a la consuetud.

El conflicte s'allargà durant anys i pesà molt en les arques municipals. Els vedatistes miraren de fer valer la seva influència retirant la seva gent de les juntes comunalistes quan es reunien per atorgar poders als seus representants, els administradors de les valls. Així, diversos regidors retiraren el seu suport a la causa comunalista *a posteriori*. També dimitiren tres dels quatre administradors. Els testimonis parlen de pressions i amenaces. Però malgrat tot, la defensa dels comunals s'organitzà bé i representà la majoria de pobles de les valls.

El 1775 l'intendent general de Catalunya dictà sentència a favor dels propietaris vedatistes, concedint-los permís per vedar les seves terres (sense indemnització a les universitats) i posar bans a qui hi entrés. Però les comunitats es resistiren tenaçment a deixar-se vèncer i en els anys següents els petits ramaders continuaren entrant a les terres vedades (Gavàs, Cervi, Unarre, etc.). El 1778, davant l'amenaça que es fessin efectives les lletres de ban per valor de 50 lliures a cada propietari infractor, les comunitats recorregueren al marquès, que els féu de valedor i donà un gir a la situació.

El marquès de Pallars sabia que els comunals eren importants per a les comunitats i devia témer quedar-se sense vassalls i rendes en cas que el vedament els empobris, amenaça que cada vegada es feia més real. Els vedatistes es defensaren, però la intervenció del marquès aturà el procés de vedament.⁶

Al cap del port de la Bonaigua. (Fotografia: Jaume Ribera Llonc, 1923)

A partir d'aleshores, els vedaments de terres, cada vegada més freqüents, es feren pagant una indemnització a les universitats, per bé que quan hi havia aires liberals a les valls els grans propietaris intentaven aplicar un decret de les Corts Constitucionals de 1813 que establia que s'havien d'eradicar els comunals. Aleshores aprofitaven per vedar les seves terres, i quan es produïa la restauració de l'Antic Règim els petits ramaders tornaven a entrar-hi. És el cas de Nat, Cervós, Costansa i Roig d'Unarre el 1817, quan protestaven perquè es respectés la constitució, o de Badia de Dorve el 1824.⁷ Aquí hi ha un dels principals elements que es troba en l'origen de l'enfrontament entre liberals i conservadors, o cristins i carlistes, al llarg del segle XIX.

La venda de comunals (1740-1816)

El règim municipal de l'Antic Règim representat per la universitat o comú de particulars de cada poble visqué un canvi definitiu a les valls d'Àneu i de Cardós, com a la resta d'Espanya, amb el segle XIX i les legislacions de caire liberal, que establien que la corporació era una representació d'alcalde i regidors que portaven un registre dels plens municipals als quals acudien els màxims contribuents de cada poble.

Abans d'aquest sistema, a les valls d'Àneu el batlle era un representant del marquès cada vegada més inserit en les institucions del comú, que eren bàsicament els seus cònsols i síndic procurador i el Consell de caps de casa. Amb el Decret de Nova Planta el batlle adquirí més prerrogatives i els cònsols esdevingueren regidors, i fou aquesta organització municipal la que representava el poble. El Consell de caps de casa es mantingué, però, a les valls d'Àneu i de Cardós per a la presa de decisions que afectaven el comú de veïns. Com ja he exposat en una altra ocasió, aquests consells no eren pas equitatius, sinó que les cases velles pesaven més que les noves. A Esterri d'Àneu només formaven part del Consell aquelles cases que tenien una fogania, un tros de les antigues terres del castell de València d'Àneu que el marquès els deixà ocupar i els posà a cens durant el segle XVII. Les cases que tenien fogania eren les de més antiguitat, i la resta de cases formaven un Consell menor sense pràcticament poder decisorí.

Durant el segle XVIII les coses començaren a canviar. Moltes cases amb fogania s'endeutaren i hagueren de vendre el seu lloc al Consell, o sigui, la seva fogania. Cases noves adquiriren aquests drets mitjançant el poder pecuniari. No és estrany, doncs, que a partir de 1740 comencés a canviar la mentalitat de l'ens municipal. Si durant el segle XVII la primera font d'ingressos de la universitat fou, a més del repartiment veïnal, el deute públic avalat amb els comunals del poble, a partir de mitjan segle XVIII les universitats començaren a fer valer aquests avals per eixugar els deutes. No és un canvi petit, atès que d'aquesta manera s'iniciava el camí vers l'extinció dels millors comunals de cada poble, aquells en els quals només els ramats del poble hi podien entrar, si no era que s'havien arrendat o bé algun poble hi tenia empiu, i que eren propietat del comú de veïns.

En el cas d'Esterri d'Àneu, en trenta anys es practicaren vint-i-dues vendes per valor de 1.500 lliures. Nogensmenys, es pogueren eixugar els grans deutes de la universitat i també els que pesaven sobre totes les comunitats de les valls d'Àneu en la part que els corresponien. Tots els pobles, però, passaven pels mateixos processos d'alienació del seu patrimoni. Així, el 1770 les valls d'Àneu lluíren un censal amb uns interessos anuals de 75 lliures (45 els últims trenta anys) i un import total de 1.500 lliures des de 1653, propietat de l'abat de Llessú, a la vall d'Àssua. En canvi, la vall de Cardós no pogué eixugar un deute o censal que arrossegava des de 1686.⁸

Centrant-nos en Esterri d'Àneu, trobem que els béns comunals venuts, tot i ser abundosos, no eren especialment valuosos. N'hi ha de tres tipus. Per un costat es vengueren porcions de terreny dins el nucli urbà; així, un hort, un pati i un solar el 1752, cada un per 50 lliures. En segon lloc es vengueren terres i prats marginals, fins i tot erms, en els límits de terme de la universitat, com ara a Rose (terme comunal obtingut el 1474, fronterer amb Jou i Son), Portaran (en el camí vers la frontera amb França i mitger amb Isavarre), en termes mitgers amb Jou (la Llobatera), València d'Àneu (Puiassos) i Son (costa dels Margets). Tan sols aquesta última, més propera al poble, i l'anomenada de Santa Caterina, tingueren uns imports realment significatius (65 i 135 lliures).

El tercer tipus de venda fou el de drets de pastura o de vedar les pastures. Se'n feren cinc. Només una d'elles era barata, perquè se situava a Portaran. Les altres tingueren uns imports importants, i és que eren pastures del fons de la vall. Especialment cares foren les que atorgaven el dret de vedar les pastures a l'entorn de l'antiga església parroquial de Sant Pere, al nord de la vila (200 lliures, 1752), que adquirí casa Carrera, i les de la Closa, també en l'entorn més immediat a la vila, que esdevingué propietat de casa Corbera pel mateix preu (1758).

És evident que el manteniment de les pastures comunals del fons de la vall ja no era una prioritat del comú. Veiem també com dues de les cases més antigues de la vila (com a mínim dels del segle XVI), havien adquirit les millors pastures del fons de la vall després que un Consell restringit on ambdues cases eren extremadament influents en decidís la venda, que es feia en subhasta al millor postor, sense que les cases pobres poguessin decidir.

A partir d'aleshores aquest procediment de venda de comunals per part del Consell i d'adquisició per part dels mateixos membres del Consell, que portava a l'ampliació del patrimoni immoble de les cases influents i a l'empobriment dels recursos de les cases modestes, cada vegada fou més evident. Només calien excuses.

De 1775 a 1785 l'excusa fou la construcció de la nova església parroquial. Aquesta substituïa l'antiga parroquial de Sant Vicenç, pràcticament en runes. Les impulsores de l'obra foren les cases del Consell i la direcció s'encarregà a Tomàs Gualter, el mateix que pugnava per al vedament de terres. No és gens atrevit, doncs, sospitar que si no es va voler arreglar l'antiga parroquial i es va emprendre una obra tant costosa (4.800 lliures) era, a més del prestigi de la vila (seria l'església més gran de les valls d'Àneu, Cardós i Farrera) pels efectes que això tindria sobre els comunals del poble.

Tan cert és que, si bé s'empraren tot tipus de mitjans per finançar les obres, com la imposició als vilatans d'un vintè de la collita o arrendaments a llarg termini dels arbitris com el molí, fins i tot tradicionals, com el deute públic (la comunitat de capellans prestà 1.000 lliures i els particulars 1.100 més), la principal font fou la venda de comunals. En onze anys es feren catorze vendes per valor de 760 lliures. Podria semblar que l'import és menor que el dels censals o préstecs, però aquests s'acabaren pagant, a inicis del segle XIX, amb la venda dels comunals del poble que els avalaven. A curt termini les vendes afectaren edificis i solars dins el poble (123 lliures), horts de la vila (156 lliures), petits trossos de terres comunals del fons de la vall (fins a un jornal i mig per 181 lliures) i drets de vedar les millors terres i prats del fons de la vall (Margets, el Molí, la Llobatera, 300 lliures).

Els Corbera adquiriren un cobert, i en aquells onze anys ostentaren tres regidories. Josep Cortina, regidor els anys 1773-74 i 1782-88, adquirí el 1781 el passatge de la Closeta, dins del nucli urbà. Pere Salís, alcalde el 1778-81, es quedà els anys 1782 i 1785 sengles solars de l'antiga parroquial. Ignasi Rius, síndic procurador entre 1784 i 1786 i alcalde el 1789-91, es quedà un hort el 1782. Carles Badia, tres vegades regidor en aquests onze anys, aconseguí

vedar la terra del Molí un any abans de ser proclamat alcalde el 1784. Pere Taugis, regidor habitual aquells anys, essent síndic procurador el 1784 comprà l'hort que els agustins havien donat a la vila amb el solar on s'havia de construir l'església. Amb aquestes coincidències s'il·lustra el fet que els mateixos que posaven a la venda els comunals els compraven, per bé que també hi ha compradors, com Pujol i Esquerré, que tot i ser del Consell no exerciren càrrecs públics, i altres, com Pedricó, Bo, Huguet i Mona, que ni tan sols eren del Consell.

Essent ja un recurs habitual, la venda de comunals tornà a disparar-se a causa de la Guerra Gran amb França (1793-95), amb cinc vendes en els dos anys que seguiren el conflicte bèl·lic d'un import de 597 lliures. Totes aquestes vendes es feren per pagar despeses de l'Ajuntament i se sacrificaren dos jornals i mig de les millors terres del fons de la vall (Margets, que es quedà Badia, Salito, que es quedà Tarrado). Jaume Soldevila aprofità per concedir-se el vedament del seu prat de Rinau (185 lliures), Jaume Badia pogué vedar part dels Margets i Ambrós Riart els prats del Comte, totes tres bones porcions en les millors pastures de la vall. Tots ells eren membres del Consell, i a més Soldevila i Badia un any abans havien estat regidors.

Però la veritable venda de comunals vingué a causa de la Guerra del Francès (1808-1814). En tres anys (1812-1815) es vengueren vint-i-dues porcions de comunals per valor de 6.124 lliures. Amb aquests diners es finançà la guerra i els deutes arrossegats de la construcció de l'església parroquial. Les vendes afectaren les millors terres i prats de Salito i la Presalla, amb un total de quatre jornals de superfície (mesura que indicava l'espai que una parella de bous llaurava en un dia) que quedaren definitivament privatitzats, i el vedament o privatització de les segones herbes en quatre jornals de prats prop del riu de Son. La privatització més sonada afectà els prats comunals de la Verneda, a l'oest de la vila i en el fons de la vall, espai que quedà totalment privatitzat després de la venda de 30 jornals de prats entre 1813 i 1816. Els compradors foren batlles i regidors de la vila (Morelló, Taugis, Campi, Miró —casa Carrera—, Gallart) que ja no tenien cap escrúpol a l'hora de vendre's a si mateixos els comunals de tots els veïns. Tan sols alguna vegada algun foraster pogué aigualir-los el negoci intervenint en la subhasta. Esterri d'Àneu ja no tenia més comunals al fons de la vall exceptuant els 150 jornals erms de l'entrada de la vall (Salito) i els 2,5 a la vora del marge dret del riu (Areny) que es reservaren per fer-hi el firal.

El d'Esterri no fou l'únic ajuntament que vengué els seus comunals. Heus aquí un quadre del nombre de vendes que es practicà des dels equips de govern municipal, on destaca la concentració en els anys de domini francès (1812-13). Però tant a Esterri com a la resta de les valls d'Àneu el procés privatitzador dels comunals també havia arrencat d'anys abans de la guerra.

1811	1812	1813	1814	1815	1816
25	43	33	9	21	12

Últimes fases de privatització de l'espai agrari i ramader

L'església parroquial i la seva comunitat de capellans posseïen el 1717 el 16,65% de la terra de cultiu de la vila d'Esterrí d'Àneu.⁹ En pobles petits, com ara Dorve, la proporció ascendia al 23,2%.¹⁰ Aquestes terres s'arrendaven cada quatre o cinc anys i els prats cada any. Els seus arrendataris eren els habitants de cada poble, tant rics com pobres, i per a aquests era un recurs inestimable per poder-se mantenir autònoms i subsistir. Amb la desamortització dels béns de l'església assistim a un procés de proletarització pagesa en què els petits ramaders que vivien de terres arrendades i alimentaven els ramats amb herbes comunals veïeren com els comunals i les terres eren venuts al millor postor. No els quedava més remei que treballar a jornal, tant a fora, a través de l'emigració, com a les valls. L'emigració des de les altes valls pallareses vers la ciutat (Lleida, Barcelona, etc.) no es produiria fins a partir de 1860, quan s'estableix el màxim poblament pallarès (20.112 habitants). L'emigració anterior era estacional, i hi ha testimonis d'això, però es troben entre línies. Val la pena veure el que digueren els habitants de Dorve en el cadastre de 1830:

[...] se advierte que si bien en el año pasado habia once vecinos con 67 personas, en este año se han emigrado y han dejado de tener aquí su domicilio tres vecinos, por cual causa se ha espresado ser 8 el numero de vecinos y el de personas 57.¹¹

El 1845 Pascual Madoz relacionava tretze cases per a Dorve, una constant al poble des del segle XVIII.¹² La relació de 1830 és feta el primer de març i em fa creure que potser no deien tota la veritat, perquè les cases que vivien de jornals emigraven estacionalment a França o on hi hagués una collita a fer, i per tant l'emigració no seria definitiva. No era la primera vegada ni l'única manera com es feien ocultacions al cadastre.

El procés privatitzador de les propietats eclesiàstiques començà a l'Alt Pallars amb la desamortització de Mendizábal (1836) i es completà amb la de Madoz (1855). El 1857 cap parròquia tenia pràcticament terres de cultiu, excepte algun hort per mantenir el capellà. A Esterrí d'Àneu les últimes terres propietat de l'església foren subhastades el 1856.¹³ A partir d'aleshores l'estat liberal es féu càrrec del culte i desaparegueren les comunitats de capellans; quedà només un rector per parròquia.

El progrés de la ramaderia comercial fou total durant aquest segle i els ajuntaments tingueren molts problemes per fer respectar el nombre màxim de caps que entraven als seus comunals.¹⁴ Quedaven pocs ramaders, i eren els que tenien propietats. Les pastures comunals d'alta muntanya, però, se salvaren a les valls d'Àneu gràcies al fet que no foren contemplades com a recursos econòmics de l'Ajuntament, si bé també hi devia tenir a veure l'amistat que mantenien les valls amb Pascual Madoz arran de la Primera Guerra Carlina,

quan era governador de la vall d'Aran en el bàndol liberal o cristià.¹⁵ Amb tot, la resistència a la privatització de l'espai agrari fou dura al llarg del segle, quan els carlistes obtingueren el domini de les altes valls diverses vegades, especialment en la primera. Àneu estigué en mans carlistes un curt període el 1835 i des d'octubre de 1836 a juliol de 1838.¹⁶ Tenien el suport d'aquells que defensaven la propietat eclesiàstica i els béns comunals, els pagaments en espècies dels censos, etc. Eren aquells als quals la introducció de la legislació liberal perjudicava més. La guerra fou sagnant a l'Alt Pallars i es produïren venjances i execucions per part d'ambdues parts, a més de batalles on moriren desenes de combatents. Esterrí d'Àneu fou presa per les armes pels carlistes i l'antiga església parroquial de Sant Pere, cremada.¹⁷

La resistència fou inútil, però, i les tanques s'anaren aixecant en totes les propietats, canviant per sempre el paisatge agrari, els cultius de secà pels de regadiu, el cereal pels prat de dall, la ramaderia comunitària pels ramats privats. A nivell social els efectes foren demolidors, perquè moltes cases passaren a dependre del patronatge de les cases fortes o bé hagueren d'emigrar, primer estacionalment i després definitivament. Les cases fortes (màxims contribuents) monopolitzaren els càrrecs municipals i es perdé el Consell de caps de casa. També es perderen les institucions de les valls, com ara els Administradors de les valls, elegits per última vegada el 1822, l'antic Bon Consell de caps de casa, i els Braços de Cort eclesiàstics i els seus degans (l'últim degà eclesiàstic és esmentat el 1866).

Per tot això, sembla que els caps de casa d'Arrós, com ho havien fet abans els de Surri, actuaren d'allò més pragmàticament el 1774, quan veieren venir núvols de tempesta en la convivència de les valls i decidiren que el millor era no oposar-se als nous temps i treure benefici de la situació mentre encara es podia, venent des del principi el dret de vedar les terres a tots aquells propietaris que ho volguessin.¹⁸ D'aquesta manera, la transició a les valls de Cardós hauria estat més directa i menys traumàtica que a les valls d'Àneu.

Notes

- 1 J. RIBERA (2008), *A l'ombra del castell. Esterrí i les valls d'Àneu del 835 a 1939*, Lleida, Pagès Editors. Vegeu també, com a obres de referència, J. M. BRINGUÉ (1995), *Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà (segles XV-XVIII)*, tesi doctoral inèdita; C. M. MARUGAN i VALLVÉ (Coord.) (2003), «Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu català.» Actes del seminari *Què en farem dels comunals?* Sort (maig de 2002), Departament de Medi Ambient; E. BELENGUER; J. DANTÍ; i V. GUAL, (coord.) (1998), *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, Rafael Dalmau. M. A. SANLLEHY (2007), *Comunitats, veïns i arrendataris a la val d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la dependència econòmica*, Tremp, Garsineu Edicions.
- 2 Per a les de 1751: X. CATALÀ; i F. RELLA, F. (1989), *Ordinacions municipals d'Esterrí d'Àneu*, Col·legats, 3, p. 149-160; les de 1627: J. RIBERA, J. (2006), «Ordenament econòmic i social en les capitulacions municipals de la vila d'Esterrí d'Àneu, 1627», *IBIX. Annals 2004-05 del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Actes del IV Col·loqui d'Estudis Transpirinencs*, Ripoll.
- 3 Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Patrimoni. Batllia. Processos moderns, 1773, 9A
- 4 ACA, Reial Patrimoni. Batllia. Processos moderns, 1773, 9A

- 5 ACA, Batllia processos moderns. 1752, 8R
- 6 A més de les fonts esmentades, ACA, Reial Patrimoni. Batllia. Processos moderns, 1771, 4V
- 7 ACPS, APDS 112, f.46, 16-8-1817; ADU, Fons Dorve, Caixa 1, 2-9-1824; el decret era del 8-6-1813
- 8 ACPS, APDS 37, f. 60, 6-9-1770; ACso, APDS 22, f. 163-165, 22-12-1755; APDS 23 (1756), f.223
- 9 Arxiu Històric de les Valls d'Àneu, AME, Foranis, 42, f. 383,16-6-1717
- 10 Arxiu Diocesà d'Urgell, Fons Dorve caixa 1: Mesurament de terres del veguer; 1717
- 11 Arxiu Històric de Lleida, Cadastres, caixa 58, 1830, Dorve.
- 12 P. MADUZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Barcelona, Curial, 1985.
- 13 AHL, HD 37, nº 6, 10-1-1856; HD 38, nº 8, 28-2-1856; nº 16, 15-3-1856
- 14 Arxiu de la Diputació de Lleida, Secretaria General, núm. d'inventari 10.341
- 15 AHVÀ, AME, 01-07, Doc. 99, 25-11-1863
- 16 ADU, Llibres d'òbits; AMTr, Govern Polític i Militar
- 17 AHVÀ, AME, 01-04, Doc. 52, 12-10-1850
- 18 Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà: notarians, APDS 41, fol.23